

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XI-ik évf.

Julius, Augustus 1876.

4-ik füzet.

A vallás külformáinak befolyása a hitéletre.

FERENCZ JÓZSEFTŐL.

(Felolvastatott a magyarországi protestánsegyletnek 1876, május 14-én, Kecskeméten tartott közgyűlésén).

Ugy vélem, t. gyülekezet! elismert igazság az, hogy mióta műveltség és társadalom van, van istenhívés és vallás s ennek tárgyaiból eredő erkölcsi hitélet, és hogy a kettő oly benső egybeköttetésben áll, hogy a társadalom szerencsés fejlődése vagy hanyatlása, fejlődése és hanyatlása egyszersmind a hitéletnek is, és e szerint a társadalomban a polgári jóllét és szabadság nagy célját, a vallásban az égi tökély eszméjét kereső emberi ész és azt megvalósítani segítő isteni bölcsesség együtt vezérlik az emberiséget örök idők óta örök időkhig magasztos rendeltetése felé. Nem szükség ezt bizonyítgatnom oly felvilágosult közönség előtt, milyenek körében lenni szerencsém van, melynek a tanítva-tanulás élethivatása s tekintélyének alapja e szép küldetés és a valódi tudás; elég hivatkoznom a világtörténelemből az egyiptomi, syr, persa, arab, héber, görög és római műveltség azon nyomaira, melyek mint mag és velő, mint vallás-erkölcsi beltartalom és erő-elem nem temették el az évezredek időárjába, nem veszték ki a köztudalomból, de Jézus keresztény tudományában át lőnek ültetve az új társadalmak polgári és hitéletébe, mint megifjult lét regeneráló eszméi. A nélkül, hogy ennek kijelentésből vagy régi bölcsék írásiból származását kutatnám, merem állítani, hogy ez új evangelium magában egyesítve, egy felséges perspectivában mutatja a nem-keresztény theológiák, mythuszok, bölcselmi rendszerek összszegének kivonatát. Azon kérdéssel sem foglalkozom, hogy az emberiség vallás-erkölcsi életfolyamában mint a fejlődés és tökély tünete és eredménye állott-e elő az evangelium? vagy isteni erő által csak akkor és természet fölötti módon, egyedül a nagy tanítónak lőnek kinyilatkoztatva a lassanként bibliává növekedett tanok al-

phától omegáig? mint szintén ama contemplatit is gyakorlati haszonnélkülinek vélem: ha értelmünk felfogási erején feljül álló, títokszerü-e azon lét, melyhez a kereszténység ugy van kapcsolva, mint hajó a kikötőhez, a föld az éghez, a tudás a hithez — léte annak, kit Isten az emberiség váltsági munkájával bizott meg? Ezek fürkészése helyett ama nagy eredményben látom az emberiség megmérhetlen erkölcsi hasznát, abban találok igaz keresztény öröme méltó okot, hogy a míg a Veda-könyv, a Zend-Avesta, a Thalmud és Korán csak azon földön és népek között vert gyökeret, hol legelőbb feltűnt, míg Plato és Aristoteles bölcselme, Socrates és Seneca erkölcsi tanelvei csak saját honukban s más népek műveltjei között terjedtek el: addig azon szövetség, melyet Jézus kötött Isten és ember között, a tudomány, melyet ő és tanítványai hirdettek, azon erkölcsi élet, melyre maga példát adott szóval: a keresztény vallás Ázsia egy szélső tartományából a világra, egy kis nép közül az emberiség jobb részére, 32 éves földi életpálya szűk köréből szinte két évezredre terjedett ki; elhatott kelettől nyugot véghatáráig, a déli égsarktól az északiig, Áfrikában mint Amerikában, a Himalaya bércei alatt mint a Ganges partjain, módosulva ugyan formákban, de lényegben változatlanul, egyetemes hitvallássá, az erkölcsi élet szabályozó törvényévé levén mindenütt, egy magasabb polgáriasodási pályakörbe emelvén fel s mintegy ujjá teremtven az emberiséget. E tudomány és ethikai törvények nemesítő hatása meglátszik az új társadalmak összes haladásán; az emberiség ábrázatának eddig nem birt dicsőség-vonást kölcsönzött, a tudomány, főleg a hitujítás óta, bámulatosan hódít, mind nagyobb-nagyobb szám részesül értelmi művelődésben, a politikai szabadság és jogegyenlőség terjed, lángelmék alkotásai eddig soha el nem ért tökélyi fokon mutatják az egyént, valósítva az ember Isten képére teremtetésének traditionalis hitét.

S pedig mily hosszú és véres küzdelemben került a kereszténység létjogának kivívása avagy csak saját földén is a római helytartók keresztény-üldöző politikája, a zsidó papság, a farizeusok nyílt reactioja, a manicheusok és gnostikusok ellentőrekvései daczára, de kivált Európában a csábító költészetű vallással s ragyogó kultussal bíró Görögország és a pompaszerető, sok istenű Róma népe közé átültetése! Csodálatos, hogy az, kiről ellenei is megvallották, hogy soha ember ugy nem szólott, kinek világváltsági küldetése volt, a tudósok tömegét, sőt csaknem a világot látta

magával ellenségeként szemben s küldetését alig tölthetve bé, keresztfán vérzett el, tanítványai — erdők vadaiként — üldözés tárgyai lettek, más meg más meggyalázó halállal mulván ki s a szent hagyományok szerint csak egynek jutván osztályrészül természetes halál. Valóban a három első század vallástörténete a kereszténységnek a pogány vallással és hitrendszerekkel való élet-halálharcz vér és gyászteljes korszaka! A szív elszorul a bús martyrologia olvasása alatt. Fáj a lélek, látva az emberiség e nagy ügyéért legjobbjait a béke, szeretet és szabadság evangéliuma hirdetőit s prófétáit sorban csatasíkra szállni s egymás után elvérzeni. De mint a tragoediában elbukik bár a hős, a benne személyesült eszme és igazság utóbb mégis diadalra jut: úgy a keresztény vallás alapítója s követői ezen szent resignatioval folytatott harcának is a keresztény tudomány és morál megalapítása s mély meggyökerezése lón vigasztaló kifejlődése s dicsőséges végeredménye.

Mekkora vivmány, mily roppant előhaladás volt ez, t. gyülekezet! Isten hatalmának nyilatkozása az emberiség sorsának megfoghatlan intézésében! Ime a mint egy köz észalap, egy fő kiindulási és elvi álláspont, a pozitív tudás birodalmában, az értelemnek a logika általános törvényei szerint való működésében, évezredek óta megvolt: szintugy a hit és erkölcsiség dolgában is — ki tudja hányadik évezred eltelte után — száz meg száz vallásrendszer romjaira lón lerakva egy köz és általános alap, melynek természetében gyökerező jó, igaz és örökshóp elvei és törvényei szerint kormányoztatja magát azóta az emberiség jobb fele a hit és vallás, a remény és szeretet, a szív és kedély élet, szóval: egy magasb erkölcsi élet és világrend nehéz kérdéseiben. Ma már — hála Istennek! mint a gondolkodás törvényeihez egyenlően tartva magát, minden nép ugyanazon alapon, közös észtvörvények szerint közlekedik másokkal, terjesztve a tudást és felvilágosodást: szintugy a keresztény vallás általánosan elfogadott törvényeiben is gyakorlati eszköz és mód van nyujtva arra, hogy az emberiség a hit dolgában, t. i. Isten és ember közötti viszony, vallás és erkölcs tekintetében az eddigi mythológiák, theológiák, theismus, polytheismus és a sok különbféle istenimádási rendszer elvetésével, ezen közös alapon munkálkodjék, észszerű hit és morál által kedélyvilágát és érzületét nemesítse, szellemi és erkölcsi értékét nevelje s szemeit és lelkét a főtökély eszméjére, Istenre hívően emelvén fel, haladjon az általa elérhető legmagasabb tökélyi fok felé.

Két nagy válságot mutat fel a világtörténelem, melyek egyike tűzzel és vassal romba akarta dönteni a keresztény hitalkotmányt symbolumaival és emlékeivel, papjaival és követőivel együtt; a másik tévtanokkal, evangéliumellenes intézményekkel és babonáság-terjesztő szertartásokkal sötétítette el egy ideig a nagy alapító tiszta tudományának fényét, a keresztény egyház külső ábrázatát. E két válság: a népvándorlás és középkor. Az elsőnek a keresztény atyák, ezek a hitnek bátor lelkű védői: Szent Jeromos, Origenes, Szent Agoston, Tertullian, Chrysostomus, a nagy nevet érdemelt Gergely, Béda s több társaik hitök egész erejével, mély meggyőződésű ékesszólásuk által diadalmasan állottak ellene, erőt adván nekik a védelmökre bízott hitestmények tartalma és a görög-keleti és nyugot-római kultusformák szépsége. Ez okok összehatásának eredménye az, hogy a keresztény vallás fenmaradása úgy a german és vandal népirtó harcok, mint a hun és góth-longobardok pusztításainak borzalmat költő korszakában biztosítva lett; míg a középkor dogmatikai sötétét elűzte, a főpapság önzésének és világiaskodásának határt vetett, a zárdák, conciliumok és a rothadásnak indult egyházi élet büszhödt legét új tanainak s erkölcsrendszerének tűzével megtisztította a reformáció. Lélekemelő látvány az, t. gyülekezet! midőn a IV. V. VI. VII-dik századok újabban felderített történetét olvasva, az egyház kiválóbb férfiainak az egyház ügyeért való küzdelmét s apostoli buzgóságát látjuk. Tagadhatlan, hogy a hitbuzgalom soknál fajult el vakbuzgósággá, hogy az indokok sokszor voltak önzők és tisztátlanok, hogy a magában igaz ügyet védők fegyverén nem egyszer ártatlan vér piroslott. Az is tény, hogy a Jézus korában és azután első századokban élt keresztények sorsa lett osztályrésze a kereszténység diadalra jutása után a pogányoknak és eretnekeknek is: kőpaddá lett az oltár, melyen, mint a pogányoknál, vér áldoztatott a szeretet istenének, börtönökké a zárdák és templomkerítések, hitüldözővé a papság, máglyára vitt a különböző-hívés és gondolkozás; de azt mégis meg kell vallanunk, hogy egyfelől a tulságokat nem mindig az egyház védőinek erőszakra való hajlama és hibái, hanem olykor személyes boszu, támadó kihívás és a kereszténység létét fenyegető tények idézték elő; másfelől ez igazán tűzpróbából mindig tisztábban került ki egy vagy más vallási eszme és igazság, s az evangéliumi tudomány maga, a keresztény hit, a századok romboló hatását szerencsésen túlélte. . . . Nem védem én egyesek gyarioróságát s bűneit, sőt hatá-

rozottan roszalom. Elszomorító, hogy az emberiség e drága kincséhez ama századokban anynyi árny és erkölcsi folt tapadt; de az általános eredményt, az emberiség jövő haladása érdekében, örvendetesnek kell mondanom. Ama nagy és nemes férfiak érdeme nagy és örök. Ők — Jézus igaz tanítványai — magukat az ő evangéliumának mintegy letéteményeseiül, tanait szívök gondjaira bízott szentségnek tekintették, üldözések ellen és megsemmisüléstől védték, ők a keresztény civilisatio ez örök alapjának ama barbar századokban fentartói voltak, kik az utókor és emberiség hálóját érdemlik.

A reformációról és férfairól szintén nagyszerű és tanuságos képet tár elénk a történelem. Ott állott a tiszta evangélium a X. Leo korában, hogy az égi csemetének az emberiség kebeléből kihalásától kelle a jóknak aggódni. Az egyház kormányja a vallás magasztos rendeltetését elfeledte s anyagi és világi érdekek kerültek az erkölcsök fölé. A conciliumok, pápák és papság, mintha az emberiség lelkiismerete tévösvényre jutott volna, hova-tovább mind oly dogmákat, intézményeket és kultusformákat hoztak bé, oly sokféle ünnepet, böjtöt és egyházi alamizsnát rendszereztek, anynyi bűnös embert avattak szentté, megnépesítve velök a sirokat és mennyországot, Jézus evangéliumát eredeti tisztaságából anynyira kivetkeztették, a hit és vallásos élet terjesztésére oly eszközöket gondoltak ki, általában a népeket oly irányba terelték, hogy az értelem és szív, a szabadság és lelkiismeret joga, sőt csaknem minden kultura veszélyeztetve volt. És a közsúlyedés e kétségbeejtő állapotában előállottak Luther és Melancthon, Servetus és Calvin, Erasmus és Knox, Melius és Dávid, megindították az egyház, a hit, cultusformák és keresztény élet megújítása nagy mozgalmát, s bár a római egyház böjtöt és átkot, börtönt és máglyát, fegyvert és számkivetést válogatás nélkül eszközül használt s mindent elkövetett előbb elnyomására, utóbb legyőzésére: a hosszasan s változó sikerrel vívott küzdelem utoljára is az új eszmék győzelmével végződött. Jézus evangéliuma sok hozzátett téves tantól megtisztítva, eredeti egyszerűségére — ha nem is egészen — visszavitetett. Az történt most és itt is, a mi máskor és máshol is. A reformáció is gazdag megható és magasztos jelenetekben: voltak méltán dicsőített férfiai, de voltak töviskoszorus vértanui is; fény és árnyvonások váltakoznak a bátor hitbajnokok életében, tetteik és azok indokai, a bevallott és titkolt czélok és azok eszközei szép és rút oldaláról egyaránt mutatják az emberi természetet.

Főlemeli a lelket, midőn Jézus tudományaért az ő szellemében látjuk küzdeni a kor jeleseit, megráz és bús hangulatba ejt, midőn megtántorodni, sőt nyilván tévedni látunk nagy reformátorokat, üldöztetni és kivégeztetni lánglelkű férfiakat oly igazságokért, mik a már megállapított hitformákkal ellenkeztek, de a miknek az idők és tudomány fejlődése nem sokkal azután teljes igazat adott. A történetnek — fájdalom — itt is az a komoly tanúsága, hogy az ember törekvéseinek csak czélja változik, de eszközei és természetének gyarlóságai ugyanazok minden időben.

Kérdem már most: mi adta a keresztény tudománynak ez állandóságot? Az alapeszmék belső ereje, a mint magunkat közönségesen kifejezni szoktuk, a vallás lényege? vagy a külső formák? vagy az alapítónak és követőinek magasb ihletésű hitereje s apostoli buzgósága? Kétségkívül mind három. Az elsőről, a hit lényegéről e gyülekezetben szólni nálamnál illetékesebb férfiak levén: én mellözöm, szorítkozva annak külformáira és a papságra, mint e tudomány hivatott hirdetőire és lelki sáfáira.

Hogy a keresztény vallás lényege az emberiség szivéből akár a tudomány terjedése, akár más ok miatt kivesszzen, attól nem tartok; de azt megdöbbenő ténynek kell mondanom, hogy a formák iránti közöny magyar protestáns egyházainkban a hiveknél és papságnál egyiránt el van terjedve, és ebben a legkomolyabb veszély rejlik. Angol-, Francia-, Németországban, Hollandiában, Svájcban ezt nem tapasztalhatni ily mérvben. Ez országok egyetemei, vallásos egyesületeik, terjedelemre és intensiv erőre hatalmas theologiai irodalmaik buzgó vallásosságról s munkás hitéletéről bizonyítanak. Észak-Amerikában a legvirágzóbb állapotokat látjuk az egyházi és vallásos élet egész körében: az egész világrészre kiterjedő vallásos egyesületek, számos hirlap, időszaki irat, vallásos eszméket terjesztő röpiratok, értekezések, theologiai ismereteik s értelmi erejük nagy súlyával az egész társadalomra befolyást gyakorló papok, sőt magok a politikai hirlapok is munkálkodnak az egyházi és vallásos élet élénkítésén, a nép szivében a hit tárgyai iránti érdeklődésnek ébrentartásán, az evangéliumi tudománynak igaz keresztényi irányban terjesztésén, általában azon, hogy Jézus és az apostolok által hirdetett evangelium valódi szelleme: a hit, szeretet, jóságos cselekedetek a nép szivét egészen áthassák s azt az erkölcsiség utain és törvényei tiszteletében megtartsák.

Nem szabad titkolnunk, hogy nálunk baj észlelhető a vallás legfőbb külformáinál. A keresztiség és konfirmáczió, az urvacsora, az

isteni tisztelet ünnepélyességei: éneklés, imádkozás, prédikálás körül, úgy szintén a hiveknek abban való részvéte, a templom-járás, vallásos érdeklődés, a régi keresztény erények gyakorlása körül. E baj okait sokan nyomozták s az annak forrása iránti kérdésre feleltek is. Mondják sokan: „hogya az 1848-ki szabad eszmék s a nagy absolutismus erkölesrontó hatása az ok a multban, jelenben pedig a politikai viszonyok nyomasztó volta, a nemzeti vagyonalap megrendültsége, a keresetforrás hiánya, az állami terheknek és magán szükségeknak a termelési erővel és termelési eredményekkel való aránytalansága, a koi anyagias iránya, az idealismus és szelleml-erkölesl érdekek iránti érzékhiány, czélzatosan készült ponyvairodalmi röpiratok, olykor a politikai napi lapok is. Én ez okokat hallottam, olvastam, tapasztaltam is, és azt hiszem, ezekben a baj forrása fel van tárva. A tudományról s főleg a természettudományi és geologiai ismeretek terjedéséről nézetem az, hogy ezek nálunk még csak szűk körben mivelteztvén, a magyar protestáns hit-életben észlelhető hanyatlásra aránylag a legkisebb mérvű hatásuk van, a mivel szemben egyházi és theologiai irodalmi lapjaink és folyóirataink az egyensult fentartani képesek. E bajok tehát ismeretesek, orvoslásukra is voltak az illetőségek természete szerint módok ajánlva. Én azokat mellözve, a ránk papokra s az egyházak saját hatásági körébe tartozó némely sürgös és fontos teendőik iránt óhajtanék figyelmet s tette buzduló érdekeltséget ébreszteni.

Czélzatosan mulattam, t. gyülekezet! oly soká a mult idők vallásos élete nagyobb mozzanatainak ismertetésénél, azért, hogy már most azok tanulságait meggyőzőbben alkalmazhassam viszonyainkra. S mit mutatnak a történetnek ezen előttünk feltárult képei? Azt, hogy Jézus tudományát híu tanítványai, az egyház és vallás érdekét s erkölesnemesítő rendeltetését a tanítványok nyomában járó szent atyák, püspökök és papok, az egyház felkent szolgálái, az „ecclesia militans“ terjesztették el és gyökerezettették meg, ök védték nagy válságok komoly pillanataiban, híven, buzgóan, éppen anynyi bátorsággal, mint önmegtagadással; legnagyobb részben az ő érdemök, hogy Jézus keresztény tanai és morálja, mint a hit, szeretet és erkölesös élet felséges symbolumai és törvénykönyve, az emberiség legjobbainak tiszteletét birják. És ez vajjmi hoszszu századok nehéz munkáinak gyümölcse! a kereszténység legkiválóbb elméinek vajjmi nagy önmegtagadással és sok szenvedés árán ki-

vívott alkotása! . . . Jézus nem hagyott hátra írásba foglalt vallás- vagy hitrendszert, nem határozta meg az isteni tisztelet külformáit, csak beszédeiben s töredékes nyilatkozataiban találhatók fel hit- és ethikai tantételei, miket az Olajfák hegyén, a Gethsemane-kertben, Kapernaumban, a kánai menyegzőn, tengeren úsztakor a hajóban, a galileai zsinagógákban, Judeában keresztelése alkalmával, s több helyeken tartott; de tanítványai — e hű és nemes lelkek — és evangéliumhirdető utódaik megalkották a keresztény vallás szerves épületét, a keresztény theologiai hitrendszert és kultusformákat: az ének, ima és beszéd tartalmát és formáit, megállapították a kereszttség és urvacsora — sacramentumok — kiszolgáltatása módját, mint Jézus egyházának két alap- és szegletkövét; az egyházi ének hathatósága végett átvették a zsidó kultusból a zenét, mi eleinte hárfá, czimbalom, hegedű volt, később az orgonát és rézhangszereket; az elébb csak egyszerű magánéneket kettőssel cserélték fel, az oltár mellett szolgáló pap énekére a korból énekefeleletadás által; a kettős énekből kifejlett a hármas, négyes, később karének és karzene. Ezek hangulata általában egyházas és lyrai volt, tárgyát tették a zsidók zsoltár-énekei — psalmus, — isteni dicséreték — alleluja, — a nyugoti ekklezsiákban már az első századokban orgonakisérettel, olykor pogány ódákat is énekeltek; később behozták az antiphonákat, a hymnust, a reformáció után a recitativeket, még később a cantatekat, mik hosszabb-rövidebb symphoniákkal kezdődtek, bevégezték a műéneket és műzenét a harmoniás nagy karénekek, opera-nyitányok és szövegrészek s a legújabb időkben a templomi oratoriumok. . . . Az ima formáit és határait maga Jézus által megszabva látjuk azon néhány szóban, midőn házáat egyszerűen „imádság házának“ nevezte s az imádkozás egyetlen törvényeül azt állította fel, tanítványaira nézve, hogy: „a mit kérnek az atyától, az ő nevében kérjék“; sőt az ő ima tartalmának is egyszerűség és teljesség tekintetében utolérhetlen mintáját hagyta hátra a „Miatyánk“-ban. De a növekedő egyház és fejlődő vallás szükségei az imának számtalan formáit tették később szükségessé, miket az isteni tiszteletben, az urivacsoránál, kereszttségénél, házasságkötésnél s a keresztény élet számos más alkalmainál használni kellett. Ezeket is az egyház hitben erős, jó cselekedetekben buzgó férfiai alkották, emelve általa az isteni tisztelet és vallási ünnepélyességek — ritus — belértékét s kegyességre buzdító befolyását, de megtartva mindeniknél az egy-

szertiség, rövidség és komolyság jellegét. A reformáció azonban ebben egy nagy következményű javítást tett az által, hogy az egyéni imát a községek énekekben együtt-imádkozásával bővítette és egészítette ki, konfessionális és dogmatikai szövegű énekeket készített hozzá, melyekben a különböző felekezetek saját hitczikkei az ének melodiájának varázshatása által mintegy észrevétlenül véődtek a hívők szívébe. Nálunk is ismeretesek a hitfelekezeteknél az ugynevezett apostoli Credo-ének: „Gloria sit Deo Patri“ a régi keresztényeknél: „Jövel szent Lélek ur Isten“ és „Erős várunk nekünk az Isten“ némely protestáns egyházban; „Hiszek és vallok egy Istent“ az unitáriusoknál s több mások. Ezen községi ének-imádság által a protestáns isteni tisztelet kifejezhetlen hatást gyakorolt a kedélyekre, a buzgalmat fokozta, a templomnak az orgona melodikus hangja száz és ezer férfi és nő énekével összeolvadása inposans hatást, a kultusznak méltóságot, az általánosan felköltött vallásos érzés a keresztény hitéletnek egészen új ábrázatot, valódi ó-evangeliumi jelleget adott, úgy tetszett, mintha az emberiség a Jézus utáni keresztény századok apostoli korára tért volna vissza s annak pátriárchalis élete és egyszerű erkölcei új virágzásnak indultak volna. . . . Az egyházi beszéd is Jézus tanításán alapul ugyan, de az egyházi tanítók hű gondja, azok némelyikének lángesze és az idők és szükségek változása azt is sok változáson vitte át. Az első keresztény századokban a pogány művelt népek ékesen-szólása volt a minta, melytől átvették a keresztény vallástanárok a kész formákat: a felosztást, bizonyítást, a bekezesztő részben a serkentést. Azonban a tárgy bibliai volt s a módor az egyház céljaihoz alkalmazott, valamint a tartalom is. A nem-keresztény ékesen-szólás ugyanis a költészet és tudomány, az élet és tapasztalás egész körére kiterjedett, a keresztény beszédeknek ellenben sok ideig exegetikai magyarázatokra és komoly erkölcsi contemplatiókra kellett szorítkozniok, melyben csak annyira rhetorikai elem volt, a mennyire az evangeliumi igazságok felőli meggyőződés felköltésére szükségesnek látszott. Később ez is nagy előhaladást mutat a keleti egyházban Chrysostomus, a nyugotiban Augustinus korában. „Amaz — ugymond egy protestáns egyházi író — beszédeinek tartalma és formái tökélyei által hallgatói lelkesedését olykor tetszésének nyilvános kifejezéseig fokozta, ez theologiai mélységével gyakorolt korára bámulatos hatást“. — Mindkettő oly szónoki hirt vívott ki, minék fénye el nem homályosul-

hat. Ez ó-keresztény beszédeket — oratio, sermo — később a scholasticusok és mystikusok didactikai beszédírási modora s még később a Massilon-féle népszerű homiletikai beszédmód váltotta fel, a mi kivált a reformáció korabeliek erőteljes szónoklata és beszédek polemikus éle által a korábbi századok színvonalán még feljül emelkedett. Melius Péter és Dávid Ferencz theologiai álláspontjuk védelmére tartott szónoklatai ma is meglepnek a tartalom és forma vonzó ereje által egyiránt, tiszteletet költve ezen férfiak iránt, kiknek a mai kor a hit és lelkiismereti szabadságot köszönheti. Én nem tudom, ha arattunk volna-e mi most, ha ők hajdan nem szántottak és vetettek volna! S midőn Channing és Strauss előtt tisztelettel hajlok meg, a köztisztelet azon magaslatán látván őket, melyre tudományos érdemeik méltán emelték: nem tehetem, hogy lelkem mély hálaérzését ki ne fejezzem a hitujítás századának ezen nagy alakjai iránt, a kiknek művei és uttörő munkássága e magas állásnak talapzatát teszik.

A keresztény isteni tisztelet mind e három ágának minden időkorokból oly gazdag, változatos és tartalomteljes irodalma van, úgy a görög-keleti és nyugat-római, mint a protestans egyházakban minden mívelt népeknél; a hymnologia, liturgia és homiletika termékeinek száma akkora, a kultus, keresztség, konfirmáció, úrvacsora, házasságkötés és a keresztény élet más külformáit és nyilvános szertartásait illető anynyi utasító, oktató és vezérkönyv s forrásgyűjtemény áll a tanulni kívánóknak rendelkezésére, összegyűjtve és rendezve az újabb idők hangyaszorgalma által, hogy a midőn az olvasó végig nézi a nagyobb könyvpiacok bibliographiai katalógusait és e tárgyakat avagy csak futólag összehasonlítja az egyházi encyclopediák összevont tartalmaival, vagy bár egy nagy könyvtár szakkönyveivel: lehetetlen örömet nem érezni e jelenség felett, a mi az egyház és tudomány férfainak a vallásügy és keresztény hit-élet iránti nem közönséges érdeklődéséről tesz bizonyosságot.

Én, t. gyülekezet! mindezekből azt az igazságot vélem következtethetni, hogy a míg a vallás külformáit annak hirdető apostolaivá és őreivé hivatott papság maga becsben és tiszteletben tartotta, becsült és tisztelt volt egyszersmind a vallás lényege és tárgya, becsült és tisztelt az egyház és papság maga is, meg volt a hivekben a buzgóság, a kötelességérzés, a szent dolgok érdekelték, élt bennök a templom és iskola szeretete, ép volt és jóra munkás

szívök erkölcsi érzése, éber a hitélet; de a mikor a papság saját létokáról és föltételeiről megfeledezve, a templomhoz, az isteni tisztelethez, hiveihez, szóval: lelkipásztori szent tisztéhez hideg lett, a vallás külformáit elhanyagolva, azok kicsinylésére hiveinek önma-ga példát adott, kötelességei nem teljesítése által a kötelesség-mulasztásra utat nyitott, a templomi és iskolai oktatás lelkiismeretes elvégzése által a község érdekeit a magáéhoz fűzni, elismerésöket hí lelkipásztorlás által megnyerni elmulasztotta, az egyház és ezek látható symbolumai: templom, pap és isteni tisztelet iránt közöny, érdeketlenség és hidegség fogta el a hivek lelkét is; így lett pusztá a templom, nem levén ki énekeljen és imádkozzék, nem hallgatták az ígét vagy nem tartották meg, kihalt a kegyelet pap és tanító iránt, nem volt lélekemelő többé az úri vacsora, szokás-sá, értéktelen szertartássá süllyedt a keresztség jelentőségteljes intézménye, a vallás alapjai megrendültek, kihalásnak indult a keresztény hitélet. Ha valamire, a vallásra talál ama latin mondat: „*Forma dat esse rei*“. Igazság van a pogány költő eme szavaiban: „*Est Deus in nobis agitante calescimus illo*“. A láthatlan Istent csak látható formákban — ének, ima és beszéd által vagyunk képesek megfogni, csak gondolatilag emelkedhetünk hozzá, és az erkölcsi törvények tisztelete csak igaz érzületben s jó cselekedetek által mutatható meg. A vallás olyan, mint a szeretet: nemcsak benn a szívben érezni, külsőleg is be kell azt bizonyítani. S ki van erre hivatva leginkább, ha nem épen a vallás felkent szolgálói? A pap buzgósága vagy indifferentismusa magával ragadja a hallgatókat. Közöttük bizonyos szellemi delezesség viszonya van, mely eltaszit vagy magához von lelkületök természete, külső életök módja szerint. Ők a rokon- vagy ellenszenv törvényének hatása alatt állanak, mely ugyanazon tárgy felé bűvös hatalommal vonja vagy attól távol tartja lelkeinket. A vallás a szív poezise, mely képeit s gyönyörködése tárgyait a bibliából veszi, s az isteni tisztelet külformáiban testesíti meg. E felséges költészet titkai a papságnak vannak kijelentve; sivár lélek, mely e kijelentés szavait nem érti vagy becsét tagadja. A vallás legmagasb értelemben vett eszményiség, mely Istenhez emel, az örök szép, jó és igaz szeretetére és keresésére ösztönöz, szívünket és lelkünket az erkölcsiség törvényei szerint kormányozza s bennünk az igaz emberi méltóságot láthatóvá teszi. E nagy czélok szolgálatára vannak a vallás külső formái és a papság. Látható, hogy itt a külső csaknem ma-

ga a lényeg s a ki csekélységnek tartja ama külsőségeket, megrottására dolgozik a legszentebbnek, magának a vallásnak. És ez idő szerint, fájdalom, ilyenforma érzületet látok én korunk papsága nagy részénél. Ezért mondom, hogy egyházi és hitéletünket nagyon is komoly veszély fenyegeti. Igen, tisztelt gyülekezet! e forrásból jó reánk ezer gonosz: hogy kevés ember van, a ki ekkleziáink ügyeit szíven hordozza, a közvagyon és birtokot sáfárai nem mindig őrzik s gyarapítják úgy, mintha önmaguké lenne, hogy a templomokra és iskolákra nincs elég éber felügyelet, hogy azok sok helyt kriptákhoz hasonlítanak inkább, melybe árnyék-testek lélek nélkül járnak be, mint sem lennének élő, hitben erős, jó cselekedetekben gazdag egyházközségek tiszteletben tartott birtokai, hogy az egyházi és vallásos, közoktatási és nevelési lapoknak előfizetői, a tudósok műveinek és symbolikus könyveknek vevői, a protestáns és vallásos irányu más szövetségeknek és egyesületeknek munkás részvevői nincsenek oly számban, mint más művelt népeknél, hogy az így egyesülő anyagi és szellemi erő azok vezetőit szép eredmények kivívására, nagyobbszerű alkotásokra tenné képesekké. Hol van a mi társadalmunkban — kérdem — hol a magyar egyházak bármelyikében ama gyülekezet, melyről a szent író hajdan oly büszke önérzettel jegyezte föl: „A sokaságnak pedig, mely hitt vala, szívök és lelkök egy vala“. Hol találjuk fel, mely gyülekezet összes tagjainál, valamely szép dolog kezdeményezésekor az apostoloknak, a szentlélek elküldésekor lelkesedését? Él-e mi bennünk a hegyeket megmozdító tanítványi hit s a megbántást szelid önmegtagadással elfedező jézusi szeretet? Összse van-e forrva szívünkkel az egyház? Szeretjük-e testvérekként az embert, ha görög, ha zsidó, ha unitárius, ha katolikus? Szóval: megvan-e köztünk, a mit a „Hiszek egy Isten“-ben anynyi millió valunk: a szenteknek egysége, azaz, a keresztény egyházaknak és hiveinek egymással való idegenségtől ment felebaráti érzelme s keresztény érdekközössége? Én „igent“ mondani e kérdésekre nem mernék s a ki másról van meggyőződve, s vádol, hogy botránkozottok, ám jöjjön, vessen követ fejemre . . .

Ha unalmassá nem vált volna felolvasásom, kérném a t. gyülekezetet, tartsunk itt rövid pihenőt; fogjuk össze körrajzaimat és a hallott gondolatokat; nézzük: melyek azon főbb eszmék és szempontok, mikben elmélkedésemet s teendőinket mintegy gyúponiban egyesülni vélem. Az evangélium világa, bibliai nyelven szólva, az

idő teljességében, az erkölcs-szellemi világ egén, mint isteni phoemenon feltűnt, az apostolok — a nagy mester igénytelen 12 tanítványa — által haladási irányát nyugot felé véve, lassanként a földgömbet bejárta s elterjedett a világon; Görögország egyik legpompatelebb templomában, a hol korábban pogány papok: „Nagy vagy ó efezusi Diána“-féle dicsőítésekkel áhitatoskodtak, kevéssel ez idő után: „Szent vagy Isten, szent vagy!“ keresztény zsoltár-ének hangzott; Rómában az olympusi Jupiter temploma Péter apostol nevére lett keresztény stylben és jelleggel átalakítva és fölszentelve a Jézus által megismertetett atyának dicsőségére; a kis szellemi mag befészkelte magát az emberiség javának szívébe, helyet vert csiraggyökereinek a mivelt társadalmak földében, a népvándorlás kiirtását hiában kísérlette meg, a középkor sötétéből megújult dicsőségben küzdötte ki magát, segítő karjain az emberiség óriási szellemi és erkölcsi haladást tett, hit- és reményvilága, keresztény szeretet-elmélete, igazsági és jogegyenlőségi tanai, szóval: vallásrendszere és aethikai törvényei által egy új erkölcsi világ alapjait rakva le, s e sikerrel teljesített civilisatói rendeltetés által a legnagyobb gondolkodókban is azon véleményt támasztotta, hogy az eredményekben az emberiség váltság munkájának bevégződését ismerjék fel.

E hitet most veszély fenyegeti — mint látok — nem a fejtett tudományokkal bíró országokban, hanem közöttünk. Kérdem: szabad-e azt engednünk? Nem. S mit kell ellenében tenni? Én azt mondom, a kérdés az: kinek kell tenni? Mindenek előtt a protestáns papságnak. A világi elem nagy válságokban van hivatva döntő súlyát mérlegbe vetni; az ő feladata a pillanatnyi, de nagy áldozat — vérben százezerek élete, pénzben milliók; nekik a csaták rohamoszlopát kell képviselni s midőn az ütközet döntő percze ért, a diadalmas lobogót a város tornyaira kitűzni. Frigyes, sachseni szász választó-fejedelem és János Zsigmond, Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor, Bocskai és a Thurzók, I. Rákóczi György és Oxenstierna, a Zayak és Prónayak, ezek a protestantismus oszlop-emberei egy-egy nagy tettel és fényes alapítással félszázadokra viszik elé az egyház nagy kérdéseit. Ez az ő gondviselészerű helyök s természetes munkakörük a protestáns társadalomban. De az öntudatos, tervszerű, csöndes és folytonos tevé, hatás és buzgolkodás apostoli kötelessége a papságot illeti. A frigyláda Áron papjainak kezében volt már hajdan: a vallás ügyét ma is a papságnak kell első sorban ol-

talmazni . . . Egy történeti kifejlődésű, rendithetlen alapon nyugvó kész hitalkotmányt örökölt a multból, tartozik azt a jövőnek híven megőrizve, sőt tovább fejlesztve adni át. Ennek teljesítése a papságra nézve a kötelesség és létjog kérdése. Teendője továbbá: a vallás különbözőségéből eredő válaszfalak megszüntetése. Nem megvívhatlan kővár ez — régi bajok idült kórjele; hagyományos emlékek és önérdék tornyosította fel a különböző konfessiókat a kereszténység testvér csalá dai között. A valláskülönbözés nem föld-sarki jég, mit az evangéliumi szeretet melege felolvasztani ne bírjon, csak komoly akaratú elhatározás és kezdeményezés kell. A protestantismus szétágazása már kezdetben saját erejének megosz-lása, erkölcsi hatalmának megtörése volt. A különböző hitformák tudósainak a theologiai versenytéren csak akkor lehet áldásos mű-ködése, ha egy közös célban a szeretet hármóniája által egyesül-nek. De a tudós férfiak közt valóságos élet-halál küzdelem foly sok-szor s egyik a kereszt alá írja: „Sub hoc signo vinces“, má-sik a kakas és szélvitorla symbolumába szoritja belé népe üdvét s az Isten határtalan kegyelmét. S ezért, minthogy megoszolva va-gyunk, mindnyájan gyengék vagyunk. A protestantismusnak nincs elég társadalmi súlya, mert egy célra öszpontosított erkölcsi-szel-lemi erőt kifejteni nem tud. A törekvések szervezetlensége a si-kertelenség vagy félsikerek átkát hordja magában. Ennek megszü-n-tetését az életösztön és életérdek sürgeti. Keresztényileg gondol-kozva a sok templom nem arra való, hogy tornyai meganynyi el-lenséges sereg táborhelye s a harangok imára hívó zaja megany-nyi csatajelszó legyen, hanem arra, hogy mindenik Jézus szeretet-és béke zászlóját lobogtassa, mindenikből dicsőítő „alleluja“ zengjen az úrnak, hogy beteljesedjék a jóslat: „az én atyámnak házá-ban sok hajlékok vannak“. Jézus nem gyűlölni, de szeretni tanított. Arról ismernek meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek — mondá tanítványainak. A protestáns papság feladata szoros, benső egyesülés a fenyegetett vallás védelmére, a meglankadt hitélet fölelevenítésére; ha ez nem lehet, legalább ön-keblében békére utalja önérdéke. A papságnak veszedelme az ön-magával való háborgás. A nép látja ezt és megbotránkozva elide-genedik azoktól, kiket a szeretet apostolainak vélt s kik iránt tisz-telettel vonzódnék szive. Kimondhatlan káros az, midőn a nép a bibliából Jézus csaknem isteni türelmét olvassa s az életben pap-jainak egymás elleni torzsalkodását látja. Newton és Galileo nagy

igazságokat fedeztek fel a természettudományokban, még sem gyölközték a régi tanok hirdetőit, még üldözőiknek is megbocsátottak. Kant kora erkölcsanát átalakította, Channing szelleme előtt mindenki meghajlik, pedig csak bölcselemi és ethikai érveivel küzdött az első, az észfelsőség és jézusi szeretet igéinek mindenható erejével az utolsó. Mi köze van az elvi vitának a személylyel, az igazságnak az azt hirdető bántalmazásával? Calvin maga így ír egyik művében: „Uj rendet hoztunk be — úgy mond — nem azért, hogy azt mindeki által megtartatni kívánjuk, mert mi hatalmunk van nekünk ezt vagy amazt kívánni vagy parancsolni? de azért, mert Isten egyházában szükség, hogy mindenek jó renddel folyjanak. Éljen minden egyház olyan könyörgéssel, a minő tetszik, csakhogy ezek legyenek az Isten szavai szerintiek. Minden egyháznak joga van, hogy törvényeit maga alkossa, de szükség, hogy e törvények a lelkiismeretet ne kényszerítsék és a babonát ne terjeszszék“. Ime a nagy reformátornak az egyéni meggyőződést, a községek és egyház jogait egyaránt tiszteletben tartó szabadelvű nézete. Igaz, hogy ő ezt a konfessiók és káték megalkotása előtt mondotta, de én nem hiszem, hogy ezért szavában kevesebb objectiv igazság lenne, sőt azt mondom, hogy az igaz protestáns szellemet ez fejezi ki egészen gyakorlatilag és gyakorolhatólag. A protestantismus önmagával jőne ellentétbe, ha e szabadságtól hiveit és egyházközségeit megfosztaná. Valóban eljött az ideje, ugy a keresztény türelemnek, mint az egyén jogai és önálló hitfelfogása tiszteletben tartásának. Teljesen indokolatlan a nézetkülönbségérti neheztelés. Az excommunicatio — bár honnan jó — anynyira élet vesztette, hogy az ész csak nevetségest talál benne. Ha valamely egyház törvényes munkatéréiről tehetséges embereit leszoritva, más gyülekezetbe térésre kényszeríti, önlétét tamadja meg. Az első reformáció is így kezdődött. Felekezeti harcz pedig, mihelyt az elvek harcza is, azon fél győzelmével végződik, melynek részén van az elvi és activ életbeli igazság. Az orthodoxia és mysticismus kora lejárt, tágasb mozgási és fejlődhetési kört kíván a vallási eszméknek a kor. Az egész földgömbön virad.

A papság világias és kosmopolitai érzületében is reformáló változás szükséges. Az a hidegség az egyház iránt, a mit ma igen sok oldalról tapasztalunk, az idealismus, nemzeti hő érzület és szent dolgok iránti fogékonyság megölköje. Nem ez elv érvényét kívánom: „az én országom nem e világból való“; de ha a papság

az anyagiságba merül, ebben az egyház szerencsétlenségét látom. Középút az igazság útja, mit Jézus maga így fejezett ki: „Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem Isten igéjével is“. E tanban az anyagi és szellemi érdekek egyesítésének szüksége s lehetősége formulázva van. Ne vonuljon félre a pap az élettől, mert neki arra kell hatni s annak hatását is magába gyakran felvenni; de az váljék meggyőződésévé, hogy az ő igazi élete és munkaköre a templom és egyház. Itt van ő otthon. E kör egészen övé, ebben ő első és utolsó. Itt keresse életfentartási eszközeit s ambíciói kielégítését. Ebben őt mindenki szívesen nézi s állása iránt tisztelettel viseltetik. Miért van, hogy a tudóst, katonát, a zsarnokot egyiránt kiméltre indítja a palást és papi ruha? Azért, mert ők a hit, erkölcs s egy felsőbb lény képviselőiként tekintetnek, kikhez a kereszténység és évezredek kegyelete fűződik. A papságnak állását így kell felfogni. Az ő helyzete az, a mi a költőé és művészé, a ki egyszerre él a társadalomban, és saját képzeletének tündérvilágában. A papot, mint földi lényt, a föld kötelékei korlátozzák, de mint a hit és vallás örét lelke szárnyai az ihletés óráiban túlemelik annak légkörén, az örök szellem forrásához, Istenhez. Imájával keresi ama titokzatost, a ki felettünk, mivelünk és bennünk van s a kiben mi is élünk; de a kit senki meg nem foghat; kit minden szív érez, de senki sem látott, a mindenhatót, a kinek léte örök s jósága mihozzánk kifogyhatatlan. . . . Maradjon a papság e bűvkörben, töltsse azt be emberül, lelkesedjék e hivatás iránt, melyen anynyi szellemnagyság szolgálta híven s nagy haszonnal honát s az emberiséget.

Az ember mindenben a szép eszméjét keresi. Ez uralkodik a földön és égen, művészetben és tudományban, vallásban és költészetben, színpadon és magán életben. Szép után rajong a társadalom. S van-e — kérdem — tökéletesebb szépség, mint a keresztény vallás eszményképe, Isten? Van-e magasztosabb erkölcsi bölcsselem, mint Jézus hit- és szeretettana? Mutat-e a világtörténet Jézus emberiségért tett áldozataihoz és szenvedéseire hasonlót? Miért választotta a legnagyobb angol költő halhatatlan műve tárgyául a bibliai paradicsomat? s nagy nemzeti regényírónk legújabb műve alapjává az istenegység eszméjét? Azért, mert felséges a tárgy, egyszerű az eszménykép, méltó, hogy lángelmék foglal kozzanak vele, megdicsőítve magokat s magokban Istent! Van e az emberiségnek — kérdem — oly egyetemes érdek, oly nagy conceptioju alko-

tása, mint a templom és harangja, orgona-zenéje, községi éneke, a közima és a papi szent beszéd, ezer meg ezer áhitatos nép és a templomhajó mennyezetes iveri? E felett, bennök, alattuk és felettök a nagyhatalmu, a térbe és időbe szoríthatlan Isten? Mi van ehez hasonlítható? A muzeumok, könyvtárok, mű- és természettudományi kabinetek, egyetemek, akadémiák, mausoleumok, közemlékek, pantheonok és kristálypaloták — ugyan kérдем — mi van hasonló az Isten és az ő tisztelete ezen felséges symbolumaihoz? Semmi emberi alkotás. Igen, a templomok és tornyok, ezek a véghetetlen Istennek szentelt hajlékok s egyszersmind az emberiség javítására állított intézmények, melyek mint az eget a csillagok myriadjá, úgy ékesítik meg Isten zsámolyát, a földet; a harangok ércznyelve és hangja, mely egyszerre száz meg száz millió kebelben dobbantja meg a szívet s indítja hálarebegésre az ajkakat; ez a szent zsolozsma, melyben a szöveg, a rithmus és dallam által ezer meg ezer hang az énekmérték által egységgé olvad s mikor ének és viszhang elnémul, úgy tetszik, mintha a földre hajolna az ég, vagy a föld emelkednék égre, megdicsőítve a népet, mely így tud imádkozni, és istenházát, mely a mennyország küszöbe; az orgona, a mely hangjának hatalmában, mint a tenger, a végtelenség képét viseli, minden érzéki, minden szenvedélyszerü nélkül; az ima, ez a vallás éltető lelke, melyben a szív Istenét keresi, hogy dicsőítse őt s gyöngesége érzetében magát előtte megalázza, hogy perczre bár és értelemben legyen azzal, ki után sovárgott, kiről gondolkodni, a kiben bízni is üdvöt ad, a kiben a lélek örömét leli s a ki belénk az égi hitet és az öröklét reményét oltotta; és végre a szent beszéd: egy jól választott bibliai tárgy, ihletett szónok művész keze alatt, a részek arányos beosztása, erős logikai rend, találó rethorikai formák, szép szólamok, az irány és dictio varázsa és a hangulat emelkedettsége, szóval: kathedrai plastikai előadás, mely a szónokra szegzi a hallgatók figyelmét, megragadva a lelket, magával sodorva a szív érzéseit s a papot és közönséget egy gondolatban élni, szívöket egy tárgy iránt egyiránt dobogtatni kénytetü — ezek a vallás poezise, ezek a templom és isteni tisztelet, a keresztelési és urvacsorai ünnepélyességek szépségei, ezekben van a pap igazi dicsősége, itt keresse koszoruit. Ez a vallás igaz szolgáinak evangéliumszerű hivatása. Ily pálya megérdemli a szeretetet. Így fogva fel a papi állást, a jéghideg keblekben is fel fog melegedni a szív. Ne mondja előttem ezeket senki közömbös dolgoknak,

külsőségeknek; ne nevezze üres czeremoniáknak a vallás külformáit és symbolumait: lényeg az és élet! — a vallás látható teste, Istennek közöttünk való megjelenése. — Ezért kell azokat minden igyekezettel új életre költeni.

Az érzület ily irányu átalakulása után a papságnak nem lesz nehéz szövetkezni. Az így meghatározott czél és megkedvelt élet-hivatás felkölti az alvó rokonszenveket, egymás iránti vonzalomra bírja ugyanazon pálya férfait s lesz a protestáns papságból egy erős erkölcsi hatalom, bajnokai az evangéliumi hitnek, igaz tanítványai Jézusnak, hű fiai a keresztény egyháznak, kik hisznek Istenben, követik szent fiát, szeretik embertársaikat mint önmagukat, és jó cselekedetekben gyönyörködnek, mi ismét feleleveníti a régi keresztény erkölcsöket s megújítja egyházainkban a hitéletet.

Türjön el még a t. gyülekezet! mig elméleti fejtegetéseimet néhány gyakorlati teendő iránti észrevétellel egészítve ki, felolvasásomat bezárom.

Meg vagyok győződve, t. gyülekezet, hogy a mily nehéz feladat volt hajdan a kereszténységnek szemben a pogánysággal, hogy közöttte létjogát kivívhatta: éppen oly súlyos a mi helyzetünk, nem a tudományos liberalismussal — ez nem veszélyes — hanem az ugynevezett fattyu civilisatióval szemben, minek eredménye a vallástalanság, a materialismus és közöny. S a mint annak szükséges volt a tömérdek templom és pap, a sok férfi és nőzárda s még a vadonokat is benépesítő remete-élet, a ragyogó külsőju liturgia czifra papi öltönyeivel és ministransáival, a szentélyek és oltárok szent edényei, drága ékszerei, a thuribulum, monstrantiák és aranyos missalék pazar készülékeivel: ma is szintoly szükséges az észfenség és papok kiváló subjectivitása, a ritusok korszerűsége és aesthetikai szépsége, az ima, ének és egyházi zene költészete, kathedrai szónoklat tartalmi gazdasága és formai kerekdedsége. Az ezer évnél régebben behozott Szent Ambrus-féle antiphonák és antiphonai éneklésmód, mely az egyházi történetírók szerint a lassu vontatott beszéd-től kevésben különbözött, a mai kor felfogásához, izléséhez, és művészet fejlettségéhez nem való. Az ima nem lehet régi mintára készítve, melynek tartalma és alakja, sőt olykor még szavai is azok, melyek ezelőtt 300 és több évvel voltak divatban s egy alsó és felsőbb hangfok között lejtettek fel s alá a félkör vonások és óraingák unalmas monotonijája szerint. A kathedrai szónoklatnak szintén el kell hagyni az Origenes és Chrysostomus-kori

módot. Az *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *pronunciatio*, és *actio*, vagy később bejött: *exordium*, *narratio*, *propositio*, *confirmatio*, *confutatio* és *peroratio* — már ma elavult üres formák, mikkel czélt nem érhetni. Sőt a Luther és Calvin korabeli módszert is el kell hagynunk s a szónoklat erejét és hatását egészen egyébben keresnünk, azaz a beszédet korunk vallásos és tudományos fejlődéséhez, a hallgatók műveltségi fokához és szükségéhez alkalmaznunk.

Sulyt kell fektetnünk arra, hogy a világi elem értelmiségi színvonala ma emelkedettebb, mint bármikor volt, s minthogy az irodalom a tudni-vágyásnak bővő táplálékot ad, természetes, hogy a templom és isteni tisztelet csak úgy bír vonzerővel, ha a pap hívei szellemi igényeit kielégíteni képes. Mi tölti meg a színházakat, a polilikai, egyesületi és tudományos társulatok gyűléstermeit? A látás, tanulás és szellemi gyönyör ingere és az ott kilátásba helyezett művészi és esztetikai szép élvezési vágya. E tény alapja a kor szellemében s az ember gondolkozási irányában van. Valóságos útmutatás ez, hogy a papnak is erre kell törekedni. Az ő eszme-köre és tudás-világa is nagy kiterjedésű. Ott van a nagy nemzetek egyházi és theologiai irodalma, azokat tanulmányozni; ott a hazai, azt alaposan ismerni; ott vannak a természettudományok, a történelem és bölcsészet tudományi kincsforrásai: meríthet belőlük, de merítnie is kell, tehát tanulni és sokkal több ismerettel birni, kivált önszakmájában, hallgatóinál, ha a templomban megjelenéseket kívánja. De itt sem lehet megállapodni. Tanulmányozni kell az ó-keresztény korszak egyházatyáinak írásait és a ma élő nagy nemzetek hírneves szónokait. Addison és Fenelon beszédei, Chateaubriand és La Mennais írásai, Pascal „gondolatai“ és Lamartin „elméletei“ természetesen befolytatólag fognak befolytani lelkére és gondolatvilága bővítésére. Sőt ott vannak a multból a magyar liturgia nagy nevé képviselői: Melius és Pázmán, Kis János és Tompa, Herepei és Szász Mózes s más jeles egyházi szónokok. A papnak ezek műveit ismerni kell. Birni kell továbbá a liturgiai műalkotás formáját, esztetikai izlését és tapintatát. Finom erkölcsi érzékének kell lenni, hogy hallgatói szívéhez férhessenek szavai. Nyelvének és irányának irodalminak, szabatosnak és műveltnek kell lenni, különben köznapi marad s hatást nem költ vagy éppen nevetést okoz, a mire csak a nemzeti irodalom teszi képessé. Ez ma a papnál nélkülözhetlen. Neki versenyt kell haladni a kor tudományos fejlődésével, fel kell magába venni az egyetemes haladás tu-

dási eredményeit s azt saját szószékén és egyházában reprodukálni. A mely papon nem látszik a nemzeti irodalom képző, nemesítő hatása, azt még a nép sem hallgatja jó szívvel. Szánandó munkása az ilyen az ur szülőjének. Előadásra is ma nagy gond fordítandó. A politikai és egyesületi élet, a színpad és parlament tágas tért nyitnak erre. Használni kell azt, de nem feledve, hogy mások ama gyűlések előadásai és más a katedrai. A papság a kettőt ne téveszsze össze. Neki nem illik az, a mi színpadi és parlamenti szónoknak. Háromra figyelmezzem különösen. Első a hangulat. Ez legyen komoly, keresztényes, buzgalom és bensőségteljes. Ne feledje a pap, hogy ő Isten és népe előtt áll, és legyen alkalmazott a helyzethez. ha isteni tiszteletre, urvacsorára, menyegzőre, keresztelési vagy temetési szertartásra megy; legyen imáján és beszédén ünnepélyesség és magasztosság, mely kizárja a profán viseletet az öltözékben s papiasságot kíván a magatartásban. Az előadásnak templomba illőnek, élénknek, választékosnak, kéz és testtartásnak aesthetikailag szépnek kell lenni, mire a beszéd tökéletes tudása és sok öngyakorlás kell. Az előadás tökélye még az imának is könyv nélkül mondását kívánná, de már a beszédnél elmaradhatlan, különben a beszéd felolvasássá lesz. Az olvasás vétkes szokása az isteni tisztelet és vallásosság sülyedését vonta maga után, a hol divatba hozták. Itéletem szerint a papnak beszéde tárgyát a tudomány mai haladásához mérten az életből venni, előadási modorát a mivelt társaságok és polgári szónoklati remekkekhez kell alkalmazni és e szerint önállóan alkotni meg oratóiját, nem feledve, hogy az isteni tiszteletnek is meg van köznapi és művészi formája: az elsőnek ideje lejárt, minél inkább bélyegzi a papság előadását az utolsó, annál inkább számíthat társadalmi hivatásának a mai fenyegető áramlat közt is betöltésére.

E czélok a protestáns énekek és éneklésmód, az ima és szent beszéd reformját igénylik, ugy a papság tekintélyének emelése, mint az egyházi hit-élet fölelevenítése szempontjából.

Az ősrégi alapénekeket s az újabbak közt azokat, melyeknek szövege és dallama költészeti és zenei szempontból ma is szép, megtartva, ugy vélem egyházi zeneértők s költők által új szövegű és dallamu korszerű énekekről kellene gondoskodni, figyelmezzve arra, hogy azok olyanok legyenek, mik a hívek buzgóságát felköltik, az isteni tiszteletnek magasztosságot és igaz keresztényi jelleget adnak s több változatossággal birjanak, mint a mostaniak. Át kellene venni az angol, svájci és németországi énekeskönyvekből, sőt

a katolikus hymnariumokból is a viszonyainkhoz alkalmazható szép énekeket s így azokat klasszikus ódairóink: Berzsenyi és Tompa egypár igen szép ódájával, valamint Vörösmarty és Kölcsey nemzeti hymnusaival kiegészítve, énekeskönyveinket a mai míveltségi színvonalra emelnők, a szövegek és dallam költészeti és zenei reformja által annak a korszerűség érdekét adnók. Ez által az isteni tisztelet ünnepélyességben emelkednék, a családokba szívesen látott és kedvelt olvasmányt vinnénk be, s így az egyházi élet lendületet s üde elevenséget nyerne. Szükségesnek látnám továbbá az orgonát és műéneket átalánossá tenni, a papi és mesteri képezdékben annak alapját letéve s a kirendelt papokat és mestereket parancsolólag kötelezve arra, hogy egyházaikban az ifjúságot mindkettőben lelkiismeretesen oktassák s isteni tiszteletkor az éneklést mindkét nemű hallgatóiktól szigoruan megkivánják. Városi és nagyobb községekben az isteni tiszteletbe a kardalok és műzene behozását is szükségesnek, s valóítására hivatottnak a papi és mesteri seminariumokat tartom. E végre a régi és újabb énekeskönyvek egybegyűjtését, más művelt népek énekeskönyveiből a jelesebbek lefordítását és ezekből egyházi dalkönyvek, anthológiák kiadását tartom szükségesnek, mi által a mult idők emléke, a régi vallásos érzés, őseink buzgósága felelevenülvén: ez megújítná és fokozná bennünk a valláosságot, felköltené az ősök hagyományai és tiszteletet érdemlő szokásai iránti kegyeletet s gyógyítólag hatna a meglazult keresztény erkölcsökre. Én a nagy ének- és zeneművek által nem vélem a protestantismust veszélyezettnek, ellenkezőleg azt hiszem, hogy ez előmozdítaná a czélt, az istenitisztelet fényét és hitbuzgóságot. A római katolikusok gyönyörű mise-énekei, dalmű-nyitányaik, a cantate-k, oratoriumok rendkívüli befolyással vannak arra, hogy templomaik más vallásuakra is vonzerővel birjanak. Egyedül a községi ének az, a mi protestansoknál a kultusnak a nagyszerűség vonását adja, a hol az virágzó állapotban van. Ebben nem versenyezhet vele a legragyogóbb miseének és oratorium is. Ez a reformáció egyik legdemokratikusabb és legnagyobb alkotása. Sajnos, hogy anyagias korunk ennek isteni tiszteleti fontosságát kicsinyelve, azt hova-tovább mindinkább elhanyagolja, s az által egyház-alkotmányának egyik főszlopát maga ingatja meg. Én e vétkes közöny megszüntetését a jók egyesült erkölcsi közrehatása által látnám orvoslandónak. Igaz egy szellemdús protestáns író ama szava: „a dalok és énekek legigazabb mérvei valamely keresztény egyházban a hívek lelki- és kedélygazdagságának, mely tisztán megmutatja, mily benső élete s szelle-

mének minő alkotási képessége van. Művelt ének a községi élet egyik legfőbb mozzanata, s csak korlátolt elméjü secták nem énekelnek templomaikban. Minél miveltebb valamely egyház, annál több isteni tiszteletében a lyrai elem, a dalvilág és ének költészete, mely által a közönség valódi életét s erkölcsi erejét fejezi ki. A hol nincs ének, nincs költészet s a hol ez hiányzik, hiányzik a legfensőbb eszménység, Isten iránti vallásos érzet.“ Valóban az élet nálunk is e mellett bizonyít. Kevesek vontatott, rideg templomi éneklése, elparlagiasult sivár vallásos kedélyre, bensőség nélküli elfásult szívre s lágymeleg hit-életre mutat.

Imánk és imakönyveink reformja a második teendőnk. Itt is a multa kell visszamennünk. Őszsze kellene gyűjtenünk a régi imakönyveket, a jelesebb hitszónokok kéziratban levő műveit fölkeresni és tanulmányozni, a mi korukban a vallásosság hű kifejezői, és jelesek voltak, kiválasztani. Meg vagyok győződve, hogy ha nem használnók is, legalább azon kor gondolkozásából okulni, hitök melegségén lelkesedni, buzgóságuk által épülni fognánk. Újabb imakönyvekben hiány nincs: de olyakra, melyek a miveltség és theologiai fejlődés színvonalán álljanak, melyek szelleme valóban emelkedett s elavult dogmatikus eszmék és üres frázisok helyett magasztos gondolatok s valódi keresztény érzelmek vannak bennök, melyek egy felvilágosult értelem Istenről való elmélkedéseit s egy mivelte sziv hitét s reményeit hiven tolmácsolják — ilyenekre ma is szükség van. Imáinknál sok a kívánni való. Szükség hogy azok tartalma bibliaszerű, komoly és keresztény jellegű legyen, hangulata szeretetet fejezzen ki az emberek, gyermeki hitet és reményt Isten iránt. A modor alázattal vallásos buzgalmat egyesítsen s legyen méltó felséges tárgyához. A mi földi, világi, szenvedély-ébresztő vagy szinpadias, imába nem való. Ott a szívé a főteendő s a kedélynek jámbor érzelmektől áthatottnak kell lenni. Az iránynak is imaszerűnek kell lenni, melyben meg van választva minden szó, beillik minden mondat és semmi sincs, a mi a lélek és sziv benső csöndjét és harmóniáját megzavarja. Az ily ima a porból fölemel, közelebb visz Istenhez. Imáink remekeiből is anthológiákat, zsebkönyveket kellene rendeznünk jeles egyházi írók arczképével s életirataival. Ezek közé is fel kellene venni nagynevü külföldi egyházi tudósok imáit. Ezzel nemzeti theologiai irodalmunk és szellemi tőkénk gyarapulna s szellemök érintése jótékonyan hatna a mi szellemünkre. Ezekben az ifju papság pályája kézikönyvét birná s mintaképet arra, miképen tökéletesitse magát pályáján.

Egyházi beszédeink alkotása és szónoklatunk, magyar homiletikánk is reformot kíván. És ez az ország minden felekezetét illeti. Az Origenes-féle beszéd ma nem korszerű, azok inkább parainae-sisek, mint szónoklat. A reformáció korabelieket túlhaladta az idő. De a mi világi szónoklatunktól kölcsönzött pathos-teljes szónoklat sem kathedrai. Más oldalról s más úton kell a papnak hallgatói szívéhez férni. Az egyházi szónoklat formáinak és tartalmának változni kell az idők, eszmék, erkölcsök és szellemi szükségek szerint; az élethez kell simulnia, ha rá hatni akar, a közérzülettel és világnézettel magát azonosítani kell, ha hallgatóit akarátára birni akarja, de lelkének figyelmét mintegy magasabb tárgyra feszítve, szemei előtt az eszményt, aethetikailag szépet s vallásilag magasztost tartva. Az egyházi szónoknak magának kell megalkotni a műformát, melybe gondolatait öntse s ennek birni kell a szépség, erő, arány és öszhang jellegével. Tartalma lehet: szabadság, igazság, egyházközösség, vagy tetszés és alkalm szerinti más tárgy. A szónoknak birni kell a bizonyítás, indokolás, rábirás erejével, megillető, meggyőző, lelkesítő képességgel, használni tudni rhetorikai formákat és költészetet, nem feledve, hogy az egyházi szónoklatban a művészinak az aethetika törvényei alatt kell maradni. Erre egyik út az elmélet. Homiletikánk elméletét ideje volna nekünk is más nemzetek példájára értekezésekbe, könyvekbe foglalni, mit a papság utasító és vezérkönyvül használhasson. Másik a gyakorlat. Régi jeles szónokaink beszédeit fel kellene keresni, öszszegyűjteni, átvizsgálni s a kitünőbb elmetermékekből homiletikai gyűjteményeket rendezni, s az ifju nemzedéknek a gyakorlati szónoklatban kiképzésére alkalmat és módot adni. Iskolai és papnőveldei oktatásunkat ily irányban reformálnunk kell. Theologiánk és lithurgiánk ez úton sokat nyerne intensiv erőben. Figyeljük meg az egyházi irodalomtörténet tanulságait. A róm. catholicismus a legjelesebb szónoklatokból bir homiletikai gyűjteményeket az első századoktól maig; missaléi nagyszerűek, lithurgiájok gazdag, változatos és csaknem fényüzésileg nagy; oltárai, egyházainak pompája, a papi ornatus, egyházaik bő vagyona, ünnepeik, a processiók, ifjuságuk vallásos nevelése, kultussokban a festészet és szobrászat művészete — mind nagy mértékben foly be a katholikus hitélet ébresztésére. Mily kevés ezekhez képest a mivel a protestáns egyház bir, az is mily egyszerű és csak a belsőre irányul. Ha mi a vallás ezen kevés külső formáit is elhanyagoljuk, ha azoknak életet adni nem kívánunk, s irántok a hivekben kegyeletet és ragasz-

kodást nem költünk: mi lesz a mi isteni tiszteletünkéből? rideg formaság; templomainkból? üres, kongó épületek; egyházi életünkéből? elvadult kietlen pusztaság. Nem mondom, hogy mi is külsőségekre fektessük a súlyt, üdvet a ceremóniákban keresve; de ne is hanyagoljuk el a formát, mert ez magával ragadja a lényegét is. Nem kívánom, hogy túlszentekké, szenteskedők-ké tegyük a népet, de a formák elhanyagolása miatt elvadulni se engedjük kedélyvilágát; ne engedjük, hogy közönyös legyen minden szertartás iránt, a miről egy népnek keresztényvolta megismerhető. Fordítsunk templomhelyeink környezetére, templomaink architecturájára figyelmet. Legyenek a templomhelyek díszesek, kerítsék azokat élőfák, borítsa földét virány, vezessenek szép ösvények Sionra. Legyenek templomaink tiszták, harangjaink szava gerjeszzen buzgóságra, legyen benne orgona és műének, kardal és zene, legyen áhitatos éneklő férfi- és nőközönség. Legyen a pap hiveinek hív lelkipásztorja: a vallástalanság jegét olvaszsza fel bennök evangéliumi szeretetével, irtsza ki belőlük a kor közönyét, költse fel az ősök hitbuzgóságát, a nemzetiség- és hazaszeretetet kebelökben kialudni ne engedje. Imáját hassa át buzgóság, beszéde vonzzon, győzzön meg és vezessen a szép, jó és igaz ösvényén, a tökéletesség felé. A szívekben legyen igaz hit és áhitat, érezze a vallás áldott melegét minden lélek, éljen jámborul és cselekedjék jót minden, a ki magát Jézus hívének, igaz protestánsnak vallja. Ekkor — hiszem — visszatérnek a régi jó idők és a keresztény erkölcsök aranykora beköszönt hozzánk, megújul közöttünk a vallásos hit-élet. Én ettől várom polgári életünk megújulását is. Az én hitem, tisztelt gyülekezet, a vallásban van, annak megtartva lényegét, nem hanyagolva el formáit, mert a kettőt egymástól elválasztani nem tudom, s mint pap, ember és magyar, reményim horgonyát e sziklához kötöm ki. Ily nézetek és érzület elterjedésétől várom aláhanyatlott egyházi és polgári életünk új erőre kapását. Nekem ez adja a jelen élet bűbáját, küzdelmeim közt s kötelességeim teljesítésére az ösztönt és erőt, s arra nézve, a mi a síron túl lesz, a keresztény hit ama szent nyugalmát, mit egy lánglelkű magyar dalnok e magasztos szókban fejez ki:

Legyen álom, legyen biró, bátran megyek elébe —
 Mint egy elfáradt utazó, a vadon enyhelyébe;
 Mert, ha biró, nem furdal vád,
 Mert, ha álom, nyugalmat ad.
